

DESCOPERIRI ROMANE ȘI ROMANO-BIZANTINE LA NUFĂRU

Gheorghe Mănuclu-Adameșteanu, Oana Damian,
Delia Moisil, Mihaela Iacob, Emanuel Petac

Résumé : Les auteurs présentent la situation des découvertes archéologiques et, surtout, monétaires, appartenant aux époques romaine et romano byzantine, sur le territoire du village de Nufăru, dép. de Tulcea, un site connu principalement par ses vestiges datant de l'époque byzantine (dernier quart du Xe siècle – milieu du XIIIe siècle). Les fouilles archéologiques pratiquées sur le territoire du village actuel pendant les années 1977-2005 ont livré des découvertes romaines et romano byzantines dans 12 zones (d'un total de 30 fouillées). Les vestiges sont représentés par trois catégories de découvertes : a) éléments de fortification, une habitation, matériaux céramiques et téglulaires et monnaies datant du IVe – VIe siècles, concentrées dans la partie nord du promontoire qui se dresse au bord du bras Saint Georges; b) habitations et fosses ménagères, répandues au centre du village actuel, difficilement à relier avec une certaine agglomération; c) céramique, matériaux de construction et monnaies romaines entraînées dans les couches médiévales sur le site entier. En ce qui concerne les trouvailles monétaires, le lot analysé est constitué par 67 monnaies isolées (21 pièces, provenant des fouilles archéologiques, 46 découvertes fortuites) datant du Tibère jusqu'à Héraclius (2 du Ier siècle, 9 du IIe siècle, 5 monnaies en bronze et un denier du IIIe siècle, 42 monnaies en bronze d'après la réforme de Dioclétien, en 294, jusqu'à la fin du IVe siècle, une monnaie du Ve siècle, 5 du VIe et 2 du VIIe siècle), auxquelles on peut ajouter un dépôt monétaire de minimi (12 pièces, la plus récente émise par l'empereur Anastase).

Mots clés : Nufăru, époque romaine et romano byzantine, monnaie

Cuvinte cheie : Nufăru, epoca romană și romano-bizantină, monedă

Cunoscută în plan arheologic îndeosebi prin vestigiile aparținând epocii medievale (cetate ridicată *a fundamentis* de către Imperiul bizantin, acțiune inițiată în timpul împăratului Ioan I Tzimiskes (969–976) și continuată până spre sfârșitul secolului al X-lea¹, transformată în cursul secolului al XI-lea în așezare de tip urban cu structuri de locuire și complexe funerare înregistrate stratigrafic până la mijlocul secolului al XIII-lea, cu materiale arheologice și numismatice ce pot sugera prelungirea existenței comunităților de aici până în secolul al XIV-lea)², localitatea dunăreană Nufăru adăpostește în intravilanul său și o serie de indicii legate de trecutul său mai vechi.

În ciuda caracterului special, punctual, al investigațiilor arheologice desfășurate aici de trei decenii, caracter determinat de suprapunerea în totalitate a sitului arheologic de către așezarea contemporană, prin raportarea la cele 30 de zone de pe teritoriul satului Nufăru³,

¹ Baraschi, Moghior 1984-1985, 146; Baraschi 1991, 403; Damian, Andonie 1997, 62; Mănuclu-Adameșteanu 2001, 64.

² Pentru o informare generală privind situația arheologică din intravilanul localității Nufăru vezi Damian, Andonie, Vasile 2003, 237-266 cu bibliografia anterioară. A se vedea de asemenea pentru zonele investigate și colectivul de cercetare referirile din *Cronica cercetărilor arheologice*.

³ Punctele în care s-au efectuat cercetări arheologice pe teritoriul satului Nufăru au fost numite fie după aspectul topografic, fie în funcție de obiectivul cel mai apropiat, fie după proprietarul terenului respectiv, fie după monumentul studiat.

cercetate în proporții variabile între 1977 și 2005⁴, s-a putut stabili faptul că cele mai vechi urme de locuire cunoscute în acest moment aparțin perioadei hallstattiene, surprinse stratigrafic în punctul *Căminul cultural*⁵. Al doilea moment de viețuire se plasează în cea de-a doua epocă a fierului, fapt înregistrat în punctele *Căminul cultural*⁶, *Bufet*⁷ și pe proprietatea Dumitrescu⁸. În ceea ce privește vestigiile aparținând epocilor romană și romano-bizantină⁹, acestea au fost identificate, în măsuri diferite și în asocieri cu situații și materiale arheologice provenind din alte epoci istorice, în 12 dintre punctele cercetate pe teritoriul satului Nufăru, după cum urmează¹⁰:

1. **Bloc**, campaniile 1977, 1980, locuire, sec. X–XIII, o statueta de bronz și ceramică aparținând epocii romane;

2. **Piatră**, campaniile 1978–1979, 1983, 1985–1988, 1998, locuire, sec. XIII, necropolă, sec. XI–XII, locuire, sec. X–XI, o construcție de piatră, o locuință și material ceramic aparținând epocii romano-bizantine, monede, sec. IV (catalog, nr. 35, 37, 46, 47, 58, 60);

3. **Râpă**, campaniile 1978–1981, 1983, 1988, 1998, „zid-baraj”, sec. XI, materiale ceramice aparținând epocii romano-bizantine și bizantine;

4. **Căminul cultural**, campania 1981, morminte, sec. XVIII–XIX și XI–XII, zid de incintă sudic, sfârșitul sec. X, monedă, sec. II (catalog, nr. 5), locuire aparținând epocii fierului (sec. IV–III a.Chr. și Hallstatt timpuriu);

5. **Zona bisericii, Str. Rapsodiei**, campania 1981, locuință și groapă menajeră, sec II–III;

6. **Dispensar**, campaniile 1983, 1988–1989, 1992–1993, 1995, 2000, ziduri, sec. XI–XIII, locuire, sec. X–XIII, zid de incintă estic cu turn, sfârșitul sec. X, monede, sec. I, III (catalog, nr. 1, 12);

7. **Bufet**, campaniile 1992–1997, locuire, sec. XI–XIII, monede, sec. II–IV (catalog, nr. 4, 13, 28, 51, 52), material ceramic, sec. I a.Chr. – I p.Chr., locuire, sec. IV–III a.Chr.;

8. **Proprietatea Vasile și Mircea Lucian Dumitrescu**, campaniile 1993–1995, 1998, 2002, ziduri, sec. XI, XIII, locuire, sec. XI–XIII, groapă menajeră cu materiale ceramice romano-bizantine, monedă, sec. VII (catalog, nr. 67), material ceramic, sec. IV–III a.Chr.;

9. **Proprietatea Dumitru Ene-Strutinschi**, campania 1997, locuire, sec. XI–XIII, material ceramic, sec. IV–III a.Chr., monedă, sec. IV (catalog, nr. 34);

10. **Proprietatea Ioan Butuza**, campania 1999, locuire sec. XI–XIII, construcție aparținând epocii romano-bizantine, monede, sec. IV (catalog, nr. 23, 57);

⁴ Vezi planul satului cu punctele în care s-au efectuat cercetări arheologice (Damian, Andonie, Vasile 2003, 256, fig. 4-5), cu completările prilejuite de campaniile ulterioare anului 2002.

⁵ Baraschi, Moghior 1983, 135, 138.

⁶ Baraschi, Moghior 1983, 135, 138.

⁷ Damian, Andonie 1998, 27-34.

⁸ Damian *et alii* 2003, 215.

⁹ Mulțumim colegilor noștri, Mihai Vasile (MNIR) – pentru realizarea ilustrației (fig. 1) –, Corneliu Andonie (MMN) și Aurel Stănică (ICEM) – pentru completarea informațiilor privind monedele romane aflate în colecțiile instituțiilor lor.

¹⁰ Enumerarea punctelor cercetate arheologic s-a făcut în ordinea cronologică a desfășurării campaniilor.

11. **Proprietatea Adrian Petre**, campaniile 2000–2003, locuire, sec. X–XIII, monede, sec. III–IV (catalog, nr. 18, 19, 39);

12. **Proprietatea Iacob Vasilev**, campania 2005, mormânt de inhumație, probabil sec. XVIII–XIX, monedă, sec. VI (catalog, nr. 61).

Această enumerare sugerează faptul că epocile romană și romano-bizantină în cadrul sitului de la Nufăru sunt ilustrate prin mai multe categorii de descoperiri.

O primă categorie este reprezentată de un nivel bine definit din punct de vedere stratigrafic, prezent numai în capătul nordic al promontoriului, în zona *Piatră* (Km 104)¹¹, ilustrat printr-o depunere de pământ galben nisipos, cu o grosime de maximum 0,50 m, adăpostind o construcție cu ziduri de piatră, un complex de locuire și materiale arheologice – ceramică, materiale de construcție și monede. Se impune precizarea că, și în acele rare situații în care nivelul arheologic corespunzător epocii romane a fost identificat *in situ*, este suprapus direct și adesea distrus prin pătrunderile profunde ale gropilor menajere ale locuirii medievale. Acestor descoperiri li se poate asocia și construcția cercetată pe proprietatea Ioan Butuza¹².

O problemă interesantă ridică cele două construcții atribuibile epocii romano-bizantine¹³, amplasate chiar pe malul Dunării, în zona nordică cea mai înaltă a promontoriului stâncos pe care se desfășoară așezarea de la Nufăru, într-un punct care, prin înălțimea lui, favoriza controlul trecerii prin vadul respectiv, dar și al spațiilor mai îndepărtate, construcții neasociate însă unui zid de incintă susceptibil de a fi datat în epoca antică, considerate turnuri ridicate pentru supravegherea liniei fluviului.

În punctul *Piatră* a fost cercetată o construcție cu ziduri din blocuri de piatră legate cu mortar, cu o formă rectangulară, cu dimensiunile surprinse de 11 × 8 m, păstrată pe trei laturi, latura nordică prăbușindu-se odată cu malul promontoriului. Zidurile s-au conservat doar pe înălțimea de 0,60 m și au lățimea de 2,30 m. Spațiul interior a fost împărțit în două încăperi, printr-un zid lat de 1,10 m. Patul de mortar al fundației construcției a fost amenajat fie direct pe stâncă (latura vestică), fie pe un strat de pământ galben nisipos reprezentând nivelul antic. A fost identificat un nivel de călcare, reprezentat de un pavaj amenajat din pietre mărunte, fragmente ceramice și cărămizi fragmentare, încastrate într-un strat de pământ galben cu tentă cenușie, foarte dur, ca și o probabilă intrare. Materialele ceramice și tegulare descoperite au sugerat o încadrare largă în sec. IV–VI, susținută și de cele șase descoperiri monetare din zonă, aparținând sec. IV (catalog, nr. 35, 37, 46, 47, 58, 60), observațiile stratigrafice permițând afirmația că edificarea, funcționarea, ca și distrugerea până la temelie a acestei construcții este opera locuitorilor antici de pe teritoriul actualei localități Nufăru¹⁴.

La mai puțin de 100 m spre vest, față de construcția menționată în punctul *Piatră*, pe proprietatea Butuza, a fost cercetat parțial un turn cu frontul semicircular spre nord, cu latura de 4,50 m și lățimea zidurilor de 1,30 m, cu zidurile păstrate pe înălțimi variind între 0,45 și 1 m; după

¹¹ Baraschi, Moghior 1979, 187-189; Baraschi, Moghior 1980, 127-130, fig. 3-5; Baraschi, Moghior 1984-1985, 145; Damian, Andonie 1997, 62 și nota 3; Damian, Andonie, Damian, Vasile 2003, 70 și fig. 2.

¹² Damian, Andonie, Vasile 2000, 67-68; Damian, Andonie, Damian, Vasile 2003, 70-71.

¹³ Damian, Andonie, Vasile 2003, 239, 255, 264-265, fig. 2, 12-13; Damian, Andonie, Damian, Vasile 2003, 69.

¹⁴ Damian, Andonie 1997, 62-63, nota 3.

fragmentele ceramice găsite în încăperea turnului și în pământul din jur și în funcție de relațiile stratigrafice dintre construcție și complexele de locuire medievale din zonă, care o suprapun direct, se poate aprecia că turnul aparține secolelor IV–VI, o sugestie în acest sens oferind și cele două monede datând din sec. IV (catalog, nr. 23, 57).

Aceste construcții au fost puse în relație cu semnalarea peste Dunăre, la Ilganii de Jos, a unor vestigii considerate ale unei eventuale instalații portuare¹⁵, a cărei prezență nu a fost confirmată deocamdată pe teren, și a unor ziduri de fortificație, reperate în urma sondajelor arheologice restrânse din 1978 și 1986¹⁶, sugerând existența în zona Nufăru-Ilganii de Jos a unor fortificații de piatră, plasate de o parte și de alta a Dunării, constituind un sistem complex cu rol defensiv și, eventual, comercialo-vamal, ce străjuia circulația pe Dunăre¹⁷, dar fără a putea oferi deocamdată prea multe informații despre așezarea romană.

O a doua categorie de descoperiri o reprezintă unele complexe aparținând locuirii atribuite epocii romane, precum locuința și groapa menajeră, descoperite în zona bisericii, pe str. Rapsodiei¹⁸, databile, pe baza unui ulcior amforoidal și a unei fibule fragmentare, în sec. II–III; din perioada romano-bizantină amintim o groapă menajeră, cercetată pe proprietatea Dumitrescu¹⁹, încadrabilă, pe baza fragmentelor de amfore pe care le conținea, în sec. VI–VII, fapt susținut și de descoperirea, pe aceeași proprietate, a unei monede din vremea lui Heraclius (catalog, nr. 67). Sunt elemente aparținând epocii romane și romano-bizantine pe care le putem considera deocamdată izolate în peisajul descoperirilor arheologice de la Nufăru, fapt explicabil în mare măsură prin imposibilitatea extinderii săpăturii în zonele respective, dar și prin realitatea, invocată deja, a afectării, până la desființare, a unui potențial nivel roman de foarte consistentele depuneri medievale.

A treia categorie de descoperiri asimilabile epocii romane sunt acele artefacte antice ce apar antrenate în pământul unor complexe arheologice ulterioare, răspândite pe teritoriul satului, dar fără a documenta o prezență arheologică *in situ*. Acestea constau din: o statueta de bronz recuperată din apropierea punctului *Bloc*²⁰, material ceramic (oale cu o toartă, căni, urcioare, amfore, vase de provizii, *tegulae*) din punctele *Râpă*²¹ și *Bloc*²², precum și monede, acoperind perioada cuprinsă între domniile împăraților Tiberius și Heraclius²³, descoperite în zona zidului de incintă sudic din apropierea *Căminului cultural*²⁴, în curtea *Dispensarului* uman, în suprafața cercetată în punctul *Bufet*²⁵ și pe proprietățile Petre și Dumitrescu.

Având în vedere apropierea din punct de vedere spațial de extremitatea nordică, cea mai înaltă, a promontoriului nufărean, a zonelor reprezentate de punctul *Bufet*, de proprietățile Petre și Dumitrescu, credem că putem asimila monedele reperate aici realităților arheologice definite de descoperirile din punctul *Piatră*.

¹⁵ Moisil C. 1909, 87.

¹⁶ Baraschi, Moghior 1979, 189; Baraschi, Moghior 1984-1985, 145; Damian, Andonie 1997, 62.

¹⁷ Baraschi, Moghior 1979, 191.

¹⁸ Mănuclu-Adameșteanu 1998, 79.

¹⁹ Mănuclu-Adameșteanu 1996, 82.

²⁰ Baraschi, Moghior 1980, 132-133, fig. 7/2.

²¹ Baraschi, Moghior 1980, 124, 128-129, fig. 4-5.

²² Baraschi, Moghior 1981-1982, 81.

²³ Mănuclu-Adameșteanu 1998, 79 și notele 4-6; Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 423-424, 426.

²⁴ Baraschi, Moghior 1983, 139; Oberländer-Târnoveanu 1998, 83, nr. 2.

²⁵ Damian, Andonie 1998, 33 și nota 23.

În ceea ce privește strict descoperirile monetare, din cele 79 de exemplare conținute de catalog, doar 21 provin din cercetări arheologice (catalog, nr. 1, 4, 5, 12, 13, 18, 19, 23, 28, 35, 37, 39, 46, 47, 51, 52, 57, 58, 60, 61, 67), iar acestea se raportează la 9 dintre cele 12 zone investigate. Din totalitatea descoperirilor monetare provenind dintr-un mediu arheologic precizat, majoritatea aparțin sec. IV, sugerând, și prin asociere cu alte materiale arheologice, existența unei așezări, ale cărei dimensiuni și importanță încă nu le putem preciza, cu o existență circumscrisă perioadei sec. IV–VI, cu posibilități de prelungire până spre prăbușirea *limes*-ului danubian.

În actualul stadiu de cunoaștere a situației arheologice din intravilanul localității dunărene, am putea avansa, cu titlu de ipoteză, existența a două nuclee de prezență romană, unul situat spre capătul nordic al promontoriului, documentat prin descoperiri arheologice *in situ* și descoperiri monetare asimilabile, nucleu ale cărui date urmează a fi prezentate pe larg într-o contribuție viitoare, celălalt, restrâns deocamdată la câteva indicii amplasate la sud de zidul de incintă bizantin, pe străzile Bisericii și Rapsodiei, indicii documentate cu ocazia lucrărilor desfășurate în 1981 în vederea introducerii sistemului de alimentare cu apă a localității. Nu este exclus ca atenta prelucrare a informației arheologice rezultate în urma cercetărilor arheologice preventive derulate în 2006, cu ocazia modernizării aceluiași sistem de alimentare cu apă a satului, precum și interpretarea unor situații reperate în timpul ultimelor cercetări desfășurate în punctul *Trecere bac*, situat spre extremitatea nordică a așezării, să furnizeze informații suplimentare asupra epocilor romană și romano-bizantină.

Monedele antice și bizantine (până la Heraclius), înregistrate până acum ca fiind descoperite la Nufăru, jud. Tulcea, sunt în număr de 79, dintre care 12 sunt, foarte probabil, parte a unui depozit de *minimi* încheiat cu o emisiune în numele lui Anastasius. Numărul lor redus face ca o discuție privind structura numerarului antic și bizantin timpuriu în anumite momente din existența acestui sit să fie pur orientativă. Faptul că cele mai multe dintre ele au fost găsite în contexte ce sunt mult mai târzii decât data de emiteră a monedelor ridică de asemenea o serie de întrebări asupra momentului exact al pătrunderii lor în acest sit.

Distribuția cronologică a monedelor, pe secole, este următoarea:

Sec. I	2
Sec. al II-lea	9
Sec. al III-lea (ante 294)	6 (1 AR)
294 - sec. al IV-lea	42
Sec. al V-lea	1 + 1 depozit de 12 minimi
Sec. al VI-lea	5
Sec. al VII-lea	2

Chiar dacă piesele nu sunt numeroase și emisiunile anumitor împărați nu sunt reprezentate, structura cronologică a acestui lot nu pare să indice existența unor perioade de întrerupere majoră în aprovizionarea cu monedă în primele patru secole ale stăpânirii romane în Dobrogea (poate cu excepția pieselor emise pentru Aurelianus).

Primele emisiuni romane reprezentate în acest sit, descoperite până în acest moment, sunt ași de la Tiberius, Claudius, Traianus și Hadrianus.

Tabel I – Descoperiri monetare izolate romane de la Nufăru

	Tiberius (14-37)	Claudius I (41-54)	Traianus (98-117)	Hadrianus 117-138	Antoninus Pius (138-161),	Faustina I	Septimius Severus (193-211)	Iulia Mamaea	Geta (198- 212)	Gordianus III (238-244)	Probus (276-282)	Numerianus (282-284)
	1 as	1 as	2 asi	1 as	1 AE (?)	1 sestertius			1 AR		3 ant (Roma, Siscia, Cyzicus)	1 AE (Alexandria)
Emisiuni coloniale					1 AE Anchialus		1 AE Nicopolis ad Istrum 1 AE Philippopolis	1 AE Nicaea		1 AE Alexandria Troas		
Total	1	1	2	1	2	1	2	1	1 (AR)	1	3	1

Emisiunile coloniale încep să fie reprezentate la Nufăru de la Antoninus Pius (o piesă de la Anchialus), Septimius Severus (câte o piesă de la Nicopolis ad Istrum și Philippopolis), Iulia Mamaea (o piesă cu reversul de tipul cu trei stindarde, bătut la Nicaea, atât de frecvent descoperite în aria Dunării de Jos) și Gordianus III (Alexandria Troas).

O singură monedă de metal prețios e prezentă în lotul de la Nufăru, un denar emis pentru Geta.

Raportul între emisiunile coloniale și cele ale monetărilor imperiale este, în perioada cuprinsă între domniile lui Antoninus Pius și Geta, de $\frac{3}{4}$. Emisiunile coloniale provin din ateliere ce nu sunt situate în imediata apropiere a sitului de la Nufăru (Anchialus, Nicopolis ad Istrum, Philippopolis, Nicaea, Alexandria Troas).

Secolul al III-lea mai este reprezentat de 3 antoninieni emiși pentru Probus și de o piesă de la Alexandria emisă pentru Numerianus.

Monedele romane târzii descoperite izolat, ulterioare reformei lui Diocletianus, din 294, sunt toate de bronz: 41 din secolul al IV-lea și una din secolul al V-lea. Lor li se adaugă un posibil depozit, constituit din 12 minimi, cel mai recent fiind emis pentru Anastasius (498–518), cu monogramă pe revers.

Piese emise în perioada primei tetrahii reprezintă un procent destul de mare, comparativ cu situația existentă în alte situri dobrogene: 10,52% din totalul pieselor din secolul al IV-lea de la Nufăru. Numărul destul de mic de piese aparținând perioadei romane târzii ne împiedică, însă, să absolutizăm aceste concluzii²⁶. Comparativ cu marile situri din Imperiu, situate departe de un *limes* pe care armatele erau concentrate și aprovizionate cu monedă proaspătă, cu regularitate, provinciile Scythia Minor și Moesia Secunda par să fi beneficiat de un aport crescut de monedă

²⁶ La Durostorum, situl cu cel mai important număr de monede din regiunea Dunării de Jos, procentul acestor piese este de 4,2 % din totalul celor din secolul al IV-lea.

din perioada tetrarhică²⁷: emisiunile provin de la atelierele din Heraclea, în principal, dar și de la Cyzicus, care erau cele specializate în emiterea pieselor de bronz în partea orientală a Imperiului. Aceste emisiuni, în principal de fracțiuni de nummi, sunt concentrate în anii 295–296, respectiv 297–298, după datările din RIC VI. Emisiunile respective au furnizat toate piesele din perioada tetrarhică descoperite la Nufăru. Utilizarea nummilor în plățile făcute armatelor pentru *donativa* este cunoscută pentru Egipt. Pe baza papirilor de la Panopolis²⁸ s-au putut estima sumele implicate de *donativa* în perioada tetrarhică în Egipt – este vorba despre cele pentru *natalis imperii* (pentru Diocletianus, la 20 noiembrie 299), pentru ziua de naștere a lui Diocletianus (22 decembrie), pentru al treilea consulat al lui Constantius I și Galerius (1 ianuarie 300).²⁹ Sumele consemnate reprezintă cifre exacte exprimate în nummi³⁰.

Prezența în număr atât de important la Dunărea de Jos a acestor fracțiuni de *nummi* de la Heraclea și, în mai mică măsură, de la Cyzicus, trebuie corelată cu o expediție a acestui numerar în regiune legată de prezența împăratului Galerius în fruntea armatelor în acest teritoriu sau de activitatea de reconstrucție a limesului dunărean desfășurată în această perioadă. Abundența de monedă ce era destinată plății militarilor (care trebuie să fi exercitat o presiune inflaționistă mai ridicată și mai greu de controlat, ce s-a manifestat în această perioadă prin căderea cursului monedei de bronz), trebuie să fi determinat o rată a pierderilor de monedă mai accentuată în regiunile de graniță unde sunt concentrate armate. Faptul că și la Nufăru sunt prezente tocmai aceste emisiuni confirmă infuzia de numerar direcționată spre aceste provincii de la Dunărea de Jos în perioada menționată.

Deceniile al doilea și al treilea ale secolului al IV-lea sunt bine reprezentate la Nufăru. Singura perioadă din acest secol în care numărul de monede este mai redus ca procentaj este cea a emisiunilor de tip *Gloria Exercitus* cu două steaguri sau cu un steag (datate în anii 330–335, respectiv 335–341). În acest fel, Nufăru este inclus, în acest stadiu al cercetărilor, în categoria siturilor din Dobrogea care prezintă un procent mai mare al emisiunilor din anii 348–361, de 23%, din totalul celor din secolul al IV-lea.

Un număr important de monede dintre cele descoperite la Nufăru a fost emis în perioada valentiniană (9 piese), între 364 și 378.

Perioada ulterioară bătăliei de la Adrianopol, până în anul 395, este reprezentată de o singură piesă, de tip *Vota*, emisă în 383. Din secolul al V-lea, o singură monedă a fost descoperită izolat.

Piese de bronz bizantine sunt prezente câte una pentru Iustinian I (527–565), Iustinus II (565–578), Iustinus II și Sofia (565–578), Tiberius II (578–582), Mauricius (582–602) și două pentru Heraclius (610–641). În ceea ce privește piesele bizantine timpurii, ne exprimăm unele rezerve în legătură cu cele trei monede de la Iustinian I, Tiberius II și Mauricius, care nu sunt menționate decât într-o singură lucrare de sinteză, în care, se pare, autorul „a încurcat” fișele pe care le avea la dispoziție. Această supoziție pare să ne fie confirmată și de faptul că emisiunea de la Tiberius II, o piesă de aur, și cele de la Iustinian I și Mauricius³¹ continuă să fie „inedite”.

²⁷ Pentru o discuție mai largă asupra problemei fracțiunilor de nummus din perioada tetrarhieii în provinciile de la Dunărea de Jos, vezi Moșil 2007, 1, 179-184.

²⁸ Skeat 1964.

²⁹ Bastien 1988, 32-33.

³⁰ Bastien 1988, 33; Jones 1964, 187-188; Duncan-Jones 1978, 558.

³¹ Iordanov 1987, 186, tabel I și 205: piese inedite pentru care nu menționează colecția în care se păstrează. Acesta este și singurul caz, de „monede inedite”, pentru care Iordanov nu precizează locul de păstrare.

Ultimele descoperiri monetare cunoscute sunt emisiuni de la împăratul Heraclius (o piesă din 610–611 și alta din 612–613), ceea ce ne sugerează că încetarea locuirii pare să fi fost cauzată de evenimentele din 614–615, situație înregistrată în multe dintre așezările dobrogene³².

Considerăm că, în actualul stadiu al cercetărilor, nu se poate vorbi de o așezare cu o circulație monetară intensă în secolele IV–VII.³³

Tabel II – Descoperiri monetare izolate romane târzii și bizantine timpurii de la Nufăru

	SIS	TES	SIRM	HER	CON	NIC	CYZ	ANT	ILI	TOTAL
294-305				1 nummus 2 fracțiuni de ummus			1 fracțiune de nummus			1 nummus 3 fracțiuni
309-313		1							2	3
317-320						1	1			2
320-324				1					2	3
324-330				1			1			2
330-335						1			2	3
335-337				1						1
337-341		1								1
341-348									1	1
350-355		1	1	1	1			1		5
355-361		1	1?		1				1	4
337-361									2+2	4
361-363									1	1
364-367	2			1						3
375-378		1								1
364-378									1	5
383-395									1 AE4 (383)	1
Sec. V									1	1
Iustinian I (527-565)					1					1
Iustinus II (565-578)		1								1
Iustinus II și Sofia (565-578)		1								1
Tiberius II (578-582)									1	1
Mauricius (582-602)									1	1
Heraclius (610-641)									2	2
Total										51

³² Mănuclu-Adameșteanu 1998, 79-80 și nota 7.

³³ Atanasov 1994, 119.

Grupul de 12 minimi descoperit la Nufăru este, foarte probabil, un depozit. Structura lui cronologică este prezentată mai jos.

Tabel III – Depozitul (?) de *minimi* încheiat la Anastasius, descoperit la Nufăru (1992)

	Con?	Nic	Ili	Total
383-395	1		1	2
425-455			1	1
450-457			1	1
457-474			1	1
457-474	1?		2	3
491-518		1	2	3
474-518			1	1
Total	2	1	9	12

Nouă din cele douăsprezece piese ale acestui depozit sunt perforate, iar una prezintă urme ale unei încercări de perforare. Din păcate, nu am reușit să vedem piesele înainte de a fi supuse procesului de curățare și este imposibil în acest moment să precizăm dacă ele au fost perforate în antichitate sau după descoperirea lor. Perforarea indică o utilizare a lor în alte scopuri decât cele monetare. Faptul că doar unele dintre piese sunt perforate și că una prezintă urme ale unei tentative (nefinalizate) de perforare ar pleda pentru o intervenție ulterioară descoperirii depozitului.

Integritatea acestui depozit nu este garantată. Așa cum se prezintă el astăzi, numărul cel mai mare de piese provine de la ultimii doi împărați reprezentați, Leon și Anastasius (fiecare cu câte trei piese, furnizând împreună jumătate din piesele cunoscute ale depozitului).

Tezaure sau depozite similare din Dobrogea, în care numerarul prezent să fie de acest tip și să se încheie cu emisiuni de minimi de la Anastasius, sunt cel descoperit la Argamum³⁴, în 1993: 60 de piese, cea mai recentă de la Anastasius, tipul cu monogramă și depozitul monetar de 16 piese de bronz, descoperit la Histria, camera M, groapa 2³⁵. Structura cronologică a acestuia din urmă este următoarea:

	Tes	Con	Ili	Total
355-361		1		1
364-378			1	1
383-392	1	1		2
401-403		1		1
404-406			1	1
457-474			2	2
475-476			1	1
491-518			1	1
Sec. IV-V			6	6
TOTAL				16

³⁴ Iacob, Poenaru Bordea 2000, 782.

³⁵ Poenaru Bordea 1982, 155-156, nr. 130-145.

Tezaurile sau depozitele în care numerarul este preponderent AE4 sunt mai numeroase în Scythia Minor, dar ele se încheie anterior domniei lui Anastasius – acesta este cazul mai multor tezaurile sau depozite ce încă nu au fost publicate în detaliu sau sunt inedite: tezaurul descoperit la Tomis, Edificiul cu mozaic, având cea mai recentă piesă de la Leon³⁶; tezaurul de la Ovidiu, jud. Constanța, descoperit în 1984 (40 de piese, cea mai recentă de la Zenon)³⁷; tezaurul de la Tomis, descoperit în Piața Ovidiu, în 2006 (126 de piese, cea mai recentă de la Zenon); depozitele de la Ulmetum (descoperite în 2006, de 4 piese, cea mai recentă de la Leon; de 9 piese, cea mai recentă de la Zenon)³⁸.

Foarte puține dintre monedele de la Nufăru au fost găsite într-un context arheologic ce corespunde perioadei în care au fost emise. Piese descoperite în punctul *Piatră* sunt grupate cronologic între anii 335–337 și 364–378 (5 piese: 1 AE, a. 335–337; 1 AE, a. 347–348; 1 AE3, a. 355–361, 1 AE, a. 337–361, 1 AE3, a. 364–378); lor li se adaugă moneda din secolul al V-lea. Ele constituie un grup compact din punct de vedere cronologic.

În zona turnului romano-bizantin de pe proprietatea Butuza au fost descoperite două monede (1 *nummus*, a. 311–312 și 1 AE3, a. 364–378). Într-o asemenea asociere, piese emise în aceste perioade se regăsesc uneori în tezaurile al căror *terminus post quem* se situează ulterior anilor 364–378, în general după anul 383, până la jumătatea secolului al V-lea. Asemenea tezaurile includ adesea, chiar dacă nu în număr mare, *nummi*, fracțiuni din perioada tetrahică, și chiar antoninieni sau piese grecești de bronz, coloniale sau autonome, în componența lor (acesta este cazul tezaurilor de la Strunga³⁹, Medgidia⁴⁰, Târgușor⁴¹, Ratiaria⁴², Beștepe⁴³, Ulmetum⁴⁴ și al celui din Bulgaria, cu loc de descoperire necunoscut⁴⁵).

³⁶ Ocheșeanu 2006, 407.

³⁷ Iacob 2006.

³⁸ *Tezaurile și descoperiri monetare izolate din secolul al V-lea în Dobrogea*, mss.

³⁹ Iliescu 1958, 453, nr. 10.

⁴⁰ Ocheșeanu, Dumitrașcu 1972, numerele de catalog 2, 4 și 5.

⁴¹ Moisil, Custurea 2006.

⁴² Bojkova 1994, 64, nr. 18.

⁴³ Poenaru Bordea, Ocheșeanu 1990.

⁴⁴ Poenaru Bordea, Ocheșeanu, Nicolae 1989.

⁴⁵ Bojkova 1994, nr. 26.

**CATALOGUL MONEDELOR ANTICE ȘI BIZANTINE TIMPURII
DESCOPERITE LA NUFĂRU, JUD. TULCEA⁴⁶**

Tiberius (14–37)

As

1989, punctul *Dispensar*, Secțiunea 5, caroul 1, - 3,15 m.

1. AE, 8,31 g, 28,75 × 27,06 mm. MMN. [EP]

Claudius I (41–54)

As

1982, *passim*.AE, 3h, 3,21 g, 25 × 24 mm. MMN 51108⁴⁷.**Traianus (98–117)**As* *Passim*.

2. AE, 10,02 g, 28,30 mm. ICEM 50053. [AP]⁴⁸

Hadrianus (117–138)

As

1981, punctul *Căminul Cultural*, Secțiunea 1 Fortificație, carourile 2-3, groapa 4, - 2,40 m.

3. AE, 24 mm. MMN.

Foarte uzată, reversul este ilizibil.⁴⁹**Antoninus Pius (138–161)***Passim*.

4. AE*, 7 h, 7,15 g, 22 × 23,5 mm. ICEM 46905.

Mușmov, 153, nr. 2777 sau 2778, Anchialus Thraciae. [AP]⁵⁰*Passim*.

5. AE*, 12 h, 7,46 g, 25 mm. ICEM 47209. [AP]

Faustina I

sestertius

Passim.

6. AE, 5h, 11,9 g, 28,67 × 28,83 mm. MMN 51102.

FAVSTINA AVG-ANTONINI AVG PII PP CONCOR – DIA AVG, S-C

RIC III, 160, nr. 1087, Roma, a. 138-141.

Tip Robertson 11 (bătută cu aceeași ștanță de revers), dar cu legenda de avers de la Robertson 7; Roma, a. 138–141. [DM]

Septimius Severus (193–211)*Passim*.

7. AE, 12 h, 2,40 g, 16 × 17 mm. ICEM, inv. 50054.

Pick, I, 1, nr. 1441, Nicopolis ad Istrum.⁵¹*Passim*.

8. AE*, 2,98 g, 18,5 mm. IAB. Philippopolis⁵².

⁴⁶ Autorul identificării piesei este menționat între paranteze drepte: AP – Adrian Popescu, EP – Emanuel Petac, EOT – Ernest Oberländer-Târnoveanu, GPB – Gh. Poenaru Bordea, RO - Radu. Ocheșeanu, MI - Mihaela Iacob, DM – Delia Moisil. Piese nepublicate a căror identificare nu a putut fi verificată sunt marcate cu *. Instituțiile deținătoare a monedelor sunt: IAB – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, ICEM – Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, MMN – Muzeul Militar Național București.

⁴⁷ Oberländer-Târnoveanu 1998, 83, nr. 1.

⁴⁸ Poenaru Bordea, Mitrea 1993, 314, nr. 56; Mănușcu-Adameșteanu, Petac 2003, 423.

⁴⁹ Oberländer-Târnoveanu 1998, 83, nr. 2.

⁵⁰ Poenaru Bordea, Mitrea 1993, 314, nr. 56; Poenaru Bordea, Mitrea 1995, 468, nr. 62.

⁵¹ Poenaru Bordea, Mitrea 1991, 224, nr. 61; Poenaru Bordea, Mitrea 1995, 468, nr. 62; Mănușcu-Adameșteanu, Petac 2003, 424, dar nr. de inventar este greșit: ICEM 50004.

⁵² Poenaru Bordea, Mitrea 1991, 224, nr. 61; Poenaru Bordea, Mitrea 1995, 468, nr. 62.

Iulia Mamaea*Passim.*

9. AE, 1h, 3,95 g, 21,74 × 19,67 mm. MMN
51106.

Nicaea

[...]IVLIA MAMAEA AVC

NI-KAI-E//ΩN, 3 stindarde

Tip SNG Copenhaga 521. [DM]

Geta (198–212)

Denar

1989, punctul *Dispensar*, Caseta 1, caroul
3, - 2,65 m.

10. AE, 6 h, 2,77 g, 17,08 × 18,08 mm.

Perforată lateral. MMN.

P S[EPT] GETA – CAES PONT

FELICITAS PVBLICA

RIC IV, 315, nr. 9, Roma, a. 200–202.

[DM, EP]

Gordianus III (238–244)

1995, punctul *Bufet*, Secțiunea 1, caroul
13, groapa 18, - 2,10 m.

11. AE*, 6 h, 3,75 g, 20 mm; IAB.

Alexandria Troas

Coh², V, 77, nr. 495.[AP]**Probus (276–282)***Passim.*

12. Antoninianus, 11 h, 3,71 g,
21,60 × 19,20 mm. CNBAR M.35/1.
RIC V, 2, 41, nr. 223, Roma, a. 276–282⁵³

Passim.

13. AE*, 6 h 2,71 g, 23 mm. IAB 1299/1
RIC, V, 2, 92, nr. 706, Siscia, a. 276–282.
TM, 107, nr. 481, Siscia, emisiunea 7, a.
279–280. [AP]⁵⁴

Passim.

14. Antoninianus, 12 h, 22,63 mm, 1,57 g,
ruptă. MMN.

IMP[CM]AVR PROBVS PF AVG

SOL [IN]VICTO

C A

XXF

Tip RIC V, 2, 118, nr. 911, Cyzicus,

a. 276–282. [DM]

Numerianus (282–284)*Passim.*

15. AE*, 12 h, 4,82 g, 17,30 × 19,00 mm.

ICEM 46903.

Alexandria [AP].⁵⁵**294–305****HERACLEA****Diocletianus**

Frațiune de nummus

2001, proprietatea Petre, Secțiunea II,
caroul 5, lângă malul sudic.

16. AE, 7h, 2,22 g, 21,16 × 20,73 mm.

MMN.

IMP CC VAL DIOCLETIANVS PF
AVG

CONCORDIA MILI – TVM

HA deasupra liniei de exergă

RIC VI, 531, nr. 13, Heraclea,

a. 295–296 și RIC VI, 532, nr. 21,

a. 297–298. [DM]

Galerius Maximianus

nummus

2001, proprietatea Petre, Secțiunea II,
caroul 1, groapă lângă malul nordic,
- 1,10 m.

17. AE, 11h, 6,61 g, 30,05 × 27,33 mm.

MMN.

⁵³ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 426,
nr. 1.

⁵⁴ Inițial, piesa a fost atribuită lui Claudius II
Goticul.

⁵⁵ Popescu 1994, 13; Poenaru Bordea, Mitrea
1995, 468, nr. 62; Mănuclu-Adameșteanu,
Petac 2003, 424 (sec. III).

GAL VAL MAXIMIANVS NOB CAES
GENIO POPV - LI ROMANI
HTA
RIC VI, 532, nr. 20 b, Heraclea,
a. 297–298. [DM]

Emitent neprecizat

Fracțiune de nummus
Passim.

18. AE, 7h, 2,14 g, 19,95 × 17,33 mm;
fragmentară. MMN.
Tip CONCORDIA MILI-TVM, HA
deasupra liniei de exergă
RIC VI, 531, nr. 13-16 sau RIC VI,
532, nr. 21-22, Heraclea, 295–298.
[DM]

CYZICUS

Maximianus Herculus sau Galerius ?

fracțiune de nummus
1982, *Passim.*

19. AE, 6, 0,72 g, 14 mm, foarte deteriorată.
MMN.
[...]MAX[...]
tip Concordia militvm
KA deasupra liniei de exergă
RIC VI, 531, nr. 13-19, Cyzicus,
a. 294–299. [DM; EP⁵⁶]

309–313

THESSALONICA

Licinius I

nummus*
Passim.

20. AE, 12 h, 3,47 g, 23 × 24,50 mm,
colecție particulară.
RIC, VI, 519, nr. 59, Thessalonica,
a. 312–313. [AP]⁵⁷

Atelier ilizibil

Maximinus II Daza

nummus
1999, proprietatea Butuza, în tranșeea
estică a fundației.

21. AE, 12h, 2,38 g. MMN.
IMP C GAL VAL MAXIMINVS PF
AVG
Tip SOL INVICTO?
311–313. [DM]
Emitent neprecizat
nummus*
Passim.
22. AE, 12 h, 1,86 g, 21 × 23 mm. ICEM
47078.
RIC, VI, tip IOVI CONSERVATORI.
311 × 312. [AP]⁵⁸

317–320

NICOMEDIA

Licinius I

centenionalis*
Passim.

23. AE, 11 h, 1,31 g, 15 × 17 mm. ICEM
47162.
RIC, VII, 605, nr. 34, Nicomedia,
a. 317–320. [AP]⁵⁹

CYZICUS

centenionalis
1976, *Passim.*

24. AE, 6 h, 3,36 g, 19 mm. ICEM
10606/76.
IMP LICII - NIVS AVG
Tip IOVI CONSERVATORI AVGG.
Cunună/ B // SMK
RIC, VII, 644, nr. 9, Cyzic, officina B,
a. 317–320. ⁶⁰

⁵⁶ Piesa a fost inițial atribuită sec. al IV-lea,
fără alte precizări.

⁵⁷ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

⁵⁸ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

⁵⁹ Poenaru Bordea, Mitrea 1993, 314, nr. 56;
Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

320–324

HERACLEA**Constantius II**

centenionalis

Passim.

25. AE, 12 h, 2,90 g, 22,40 × 18,40 mm.
CNBAR M. 35/2.
RIC VII, nr. 55, Heraclea, a. 321–324.⁶¹

Atelier ilizibil**Licinius**

centenionalis*

1994, punctul *Bufet*, Secțiunea I, caroul
16, - 1,43 m.

26. AE, MMN
Tip IOVI CONSERVATORI,
a. 321-324.[AP]⁶²

Licinius

centenionalis*

Passim.

27. AE, colecție particulară. [AP]⁶³

324–330

HERACLEA**Constantius II**

centenionalis

1979, *Passim.*

28. AE, 6 h, 2,01 g, 17 mm. MMN.
LRBC, I, 872, Heraclea, a. 324–330.⁶⁴

CYZICUS**Fausta**

centenionalis*

Passim.

29. AE, 12 h, 3,65 g, 18 mm. ICEM 46906.
RIC, VII, 647, nr. 29, Cyzicus,
a. 324–325 [AP]⁶⁵

330–335

NICOMEDIA**Constans**

centenionalis

Passim.

30. AE, 6 h, 1,51 g, 15,3 × 15,5 mm,
colecție particulară.
RIC, VII, 634, nr. 193, Nicomedia,
a. 330-335
LRBC, I, 1123, Nicomedia, a. 330–335,
perioada a II-a.⁶⁶

Atelier ilizibil**Constantinus II**

centenionalis*

Descoperită în intravilan.

31. AE, argintată. MMB - colecția Maria și
Dr. George Severeanu.
Tip Gloria Exercitus, 2 steaguri, emisă
între 330–336, probabil la Antiohia.
[RO]⁶⁷
- Constantinus II**
1997, proprietatea Dumitru Ene -
Strutinschi, casetă, la sud de complexul 6.
32. AE, 2,47g, 18 mm. MMN.
Atelier ilizibil, a. 330–335. [AP]

⁶⁰ Oberländer-Târnoveanu 1980, 506, nr. 89, care trimite la RIC VII, 644, fără a indica numărul emisiunii; Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424; Ocheșeanu 2006, 137 (Nufăru), nr. 1.

⁶¹ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 426, nr. 2.

⁶² Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

⁶³ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

⁶⁴ Oberländer-Târnoveanu 1998, 83, nr. 3.

⁶⁵ Poenaru Bordea, Mitrea 1993, 314, nr. 56; Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

⁶⁶ Iacob, Velter, Mănuclu-Adameșteanu 2002, 42, nr. 36.

⁶⁷ Poenaru Bordea, Mitrea 1995, 468, nr. 62.

335–337

HERACLEA**Constantius I (306–337)**

centenionalis

1985, punctul *Piatră*, Secțiunea 1, caroul 9, - 1,08 m.

33. AE, 12 h, 1,28 g, 15,5 mm. MMN.

DN CONSTANTII – NVS MAX AVG

GLORIA EXERCITVS, 1 steag

SMHA

LRBC I, 934, Heraclea, a. 335–337.

[EP, DM]

337–341

THESSALONICA**Constans**

centenionalis

Passim.

34. AE. 12 h, 1,56 g, 16 mm. ICEM 42340.

LRBC I, 856, Thessalonica, a. 337–341⁶⁸.

341–348

Atelier ilizibil**Constantius II**

centenionalis

1986, punctul *Piatră*, Secțiunea 1, carourile 7-8, din pământul de pe Z 1.

35. AE, 2 h, 1,39 g, 13,60 mm. MMN.

DN CONSTAN – TIVS PF AVG

VOT / XX / MULT / XXX în cunună;
marca de monetărie bătută în afara
flanului.

LRBC I, a. 341–346; RIC VIII,

a. 347–348. [EOT]

350–355

THESSALONICA**Constantius II**

AE3*

*Passim.*36. AE, 4 h, 2,09 g, 18,50 mm. ICEM
50056.

DN CONSTAN -TIVS PF AVG

FEL TEMP REPARATIO

LRBC, II, nr. 1681, Thessalonic,

a. 351–354. [AP]⁶⁹**SIRMIUM****Constantius II**

AE2

2001, proprietatea Petre, Secțiunea II,
carourile 4-5, groapă lângă malul sudic.

37. AE, 11 h, 3,35 g. MMN.

DN CONSTANTIVS PF AVG, A în
spatele bustului

FEL TEMP RE-PARATIO, fh3

[III]/ // *ASIRM

RIC VIII, nr. 32, Sirmium, a. 351–355.

[DM]

HERACLEA**Constantius II**

AE3*

Passim.

38. AE. 2,04 g, 16 mm. ICEM 46908.

LRBC, II, nr. 1900, Heraclea,

a. 351–354.

RIC, VIII, 436, nr. 90, Heraclea, grupa

III, 351–355. [AP]⁷⁰**CONSTANTINOPOL**

Constantius II

AE3

1981, *Passim.*

39. AE, 6 h, 1,59 g, 17 mm. MMN.

LRBC, II, nr. 2039, Constantinopol,

a. 351–354⁷¹.⁶⁸ Oberländer-Târnoveanu, Opaïț 1984, 273, nr. 93.⁶⁹ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.⁷⁰ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.⁷¹ Oberländer-Târnoveanu 1998, 83, nr. 4.

ANTIOHIA**Constantius Gallus**

AE2*

Passim.

40. AE, 11h, 3,32 g, 18,50 × 20,50 mm. ICEM 50055.
RIC, VIII, 524, nr. 151, Antiohia, grupa III-a, a. 350–355. [AP]⁷²

355–361**SIRMIUM****Constantius II**

AE3

Passim.

41. AE, 11h, 2,37 g, 18,55 × 18,17 mm. MMN.
DN CONSTAN – TIVS PF AVG
FEL TEMP REPARATIO, fh3
[M?]
_ SIRM
RIC VIII, 390, nr. 71?, Sirmium, a. 355–361. [DM]

THESSALONICA**Constantius II**

AE3*

Passim.

42. AE, 1,92 g, 15 mm. ICEM 46907.
LRBC, II, nr. 1687, Thessalonica, a. 355–361.
RIC, VIII, 421, nr. 211, Thessalonica, grupa I, a. 355–361. [AP]⁷³

CONSTANTINOPOL?**Constantius II**

AE3

Passim.

43. AE, 7h, 1,27 g, 15,3 × 16,7 mm. ICEM 50057.

Tip FEL TEMP REPARATIO,

M

[C]ONSA ?

RIC VIII, 460, nr. 137-139 ?,
Constantinopol, a. 355–361.

Atelier ilizibil**Constantius II sau Iulianus**

AE3

1987, punctul *Piatră*, Caseta 5, colțul NV,
- 0,64 m, sub nivelul de demantelare.

44. AE, 0,97 g, 13 mm. MMN.
A sau Δ în spatele bustului, pe avers.
Tip FEL TEMP REPARATIO, fh3; M
în câmp st.
Atelier ilizibil, a. 355–361. [DM, EOT]

337–361**Atelier ilizibil****Constantius II**

AE3

1979, punctul *Piatră*, Secțiunea 1,
caroul 9, - 0,60 m.

45. AE, 1,47 g, 17 mm. MMN.
Atelier ilizibil, a. 337–361.⁷⁴

Constantius II*Passim.*

46. AE*, colecție particulară.
Atelier ilizibil. [AP]⁷⁵

Dinastia constantiniană1979, *Passim.*

47. AE, ilizibilă; MMN⁷⁶.

1979, *Passim.*

48. AE, ilizibilă; MMN⁷⁷.

⁷² Poenaru Bordea, Mitrea 1993, 314, nr. 56;
Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

⁷³ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

⁷⁴ Oberländer-Târnoveanu 1998, 83, nr. 5.

⁷⁵ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

⁷⁶ Oberländer-Târnoveanu 1998, 83, nr. 6.

⁷⁷ Oberländer-Târnoveanu 1998, 83, nr. 7.

Constantius Gallus

- 1996, punctul *Bufet*, Secțiunea 1, caroul 3, - 3,00 m.
49. AE* [GPB]⁷⁸
a. 350–354.

Constantius II

- 1996, punctul *Bufet*, Secțiunea 1, caroul 3, - 3,10 m.
50. AE* [GPB]⁷⁹
a. 348–361.

361–363**Iulianus**

- AE1
Passim.
51. AE*, 9,25 g, 28,4 mm. ICEM 50269.
[MI]
DN FL CL IVLI - ANVS PF AVG, bust dr., cu barbă
Probabil SECVRITAS REI PVB, taur.
a. 361–363.

364–378**SISCIA****Valentinianus I**

- AE3
Passim.
52. AE, 6 h, 2,32 g, 17 mm. ICEM 50058.
DN VALENTINI – ANVS [PF AVG]
SECVRITAS REIPVBLICAE
.ΔSISC în exergă.
LRBC II, nr. 1277, Siscia, a. 364–367.
[AP]⁸⁰

Valens sau Valentinianus I

- AE3*
Passim.
53. AE, 6 h, 1,88 g, 16 × 17,40 mm. ICEM 46909.

- Tip Gloria Romanorum (8)
Siscia, a. 364–367. [AP]⁸¹

HERACLEA**Valens**

- AE3*
Passim.
54. AE. 12 h, 1,65 g, 16 mm. ICEM 47210.
LRBC, II, nr. 1924, Heraclea,
a. 364–365. [AP]⁸²

THESSALONICA**Valens**

- AE3
1999, proprietatea Butuza, Secțiunea 1 B, din pământul negru de deasupra stâncii.
55. AE, 11 h, 1,35 g, 18 × 15 mm. MMN
DN VALEN – S PF AVG
SECVRITAS - REIPVBLICAE
*
Δ v
TES
LRBC II, nr. 1811, Thessalonica,
a. 375–378. [DM]

Atelier ilizibil**Valens**

- AE3
1986, punctul *Piatră*, Secțiunea 1, caroul 5, - 1,35 m, din pământul galben.
56. AE, 12 h, 3,28 g, 17 × 16,5 mm. MMN.
DN VALEN – S PF AVG
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE
SM[K, N sau H A]
Heraclea, Nicomedia sau Cyzicus,
a. 364–378. [DM, EOT]

⁷⁸ Damian, Andonie 1998, 33 și nota 23.

⁷⁹ Damian, Andonie 1998, 33 și nota 23.

⁸⁰ Poenaru Bordea, Mitrea 1993, 314, nr. 56.
Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

⁸¹ Poenaru Bordea, Mitrea 1993, 314, nr. 56;
Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

⁸² Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

383–395

Atelier ilizibil

Theodosius I, Gratianus sau
Valentinianus II

AE4

*Passim.*57. AE, 0,64 g, 10,80 × 12,10 mm. ICEM
50052.

Tip VOT/V

Atelier ilizibil, a. 383. [DM]⁸³

Secolul al V-lea

1985, punctul *Piatră*, Caseta 2, caroul
2, - 0,25 m.

58. AE*, 3 h, 1,78 g, 12,5 × 12 mm. MMN.

Iustinian I (527–565)

40 nummi

2005, proprietatea Iacob Vasiliev,
casetă, - 0,40 m, din pământul galben.

59. AE, 6h, 15,62 g. MMN.

MIBE 84, Constantinopol, officina A,
a. 527–537. [DM]⁸⁴

Iustinus II (565–578)

*Passim.*60. AE*. 5 h, 4,77 g, 21,4 × 24,4 mm.
ICEM 46911.DOW, I, p. 220, nr. 62, Thessalonica,
a. 566/567. [AP]⁸⁵

Iustinus II și Sofia (565–578)

*Passim.*61. AE, 6 h, 5,04 g, 20,58 × 18,35 mm.
CNBAR M. 35/3.

Morrison, I, 134, nr. 5.13,

Thessalonica, tipul 2, a. 574–575.⁸⁶⁸³ Atribuire generală făcută de A. Popescu:
secolul al IV-lea. Piesa este menționată astfel
în Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.⁸⁴ O piesă de la Iustinianus I este menționată în
Jordanov 1987, 186, tabel I și 205.⁸⁵ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

Tiberius II (578–582)

*Passim.*62. AE⁸⁷.*

Mauricius (582–602)

*Passim.*63. AE⁸⁸.*

Heraclius (610–641)

1/2 follis

Passim.

64. AE, 5,23 g, 24 mm. IAB 1299/2.

Wroth, BMC, 204, a. 610-611.

DOW, II, 277, nr. 72, officina Γ,
a. 612–613. [AP]⁸⁹1993, proprietatea Dumitrescu, Caseta
V-vest, - 2,30 m.65. AE; 9,55 g. 31,08 × 33,48 mm. ICEM
50006DOW, III,1, 317, Nicomedia, clasa 2,
anii 612–613. [AP]⁹⁰Depozit monetar (?) descoperit la Nufăru
(*terminus post quem* 491–518)

Cele 12 piese al căror catalog este prezentat mai jos constituie, foarte probabil, un depozit monetar. Ele au fost achiziționate împreună în anul 1992 de către ICEM și se păstrează între numerele de inventar 50033 și 50044. Starea lor de conservare foarte asemănătoare, faptul că mai multe piese sunt perforate și, mai ales, structura lor cronologică indică apartenența la un depozit. În afara acestui lot, între descoperirile de la Nufăru o singură piesă

⁸⁶ Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 426, nr. 3.⁸⁷ Jordanov, 1987, 186, tabel I; informația nu
mai apare la p. 205.⁸⁸ Jordanov, 1987, 186, tabel I și 205.⁸⁹ Mitrea 1966, 412, nr. 56; Mănuclu-
Adameșteanu 1998, 79, nota 5; Mănuclu-
Adameșteanu, Petac 2003, 424.⁹⁰ Mănuclu-Adameșteanu 1998, 79, nota 6;
Mănuclu-Adameșteanu, Petac 2003, 424.

este datată în secolul al V-lea, ceea ce susține ipoteza noastră că ar fi vorba mai degrabă de un depozit, decât de piese descoperite izolat.

Nu avem date cu privire la integritatea sau la condițiile de descoperire ale acestui presupus tezaur.

383–395

CONSTANTINOPOL?

Arcadius ?

AE4

Passim.

1. AE, 0,85 g, flan turnat de formă neregulată. ICEM 50042.

Tip Salus Reipvblicae?, Victoria cu captiv, +P în câmp st.

[_ONS_] ?

Constantinopol ?, a. 383–395. [DM]

Atelier ilizibil

Emitent neprecizat

AE4

Passim.

2. AE, 0,45 g, perforată intenționat ? ICEM 50041.

Tip Salus Reipvblicae?, Victoria cu captiv, +P în câmp st.

Atelier ilizibil, a. 383–395. [DM]

425–455

Valentinianus III

AE4

Passim.

3. AE, 0,50 g, perforată intenționat. ICEM 50037.

Tip VICTORIA AVGG?. [DM]

450–457

Marcianus

AE4

Passim.

4. AE, 0,47 g; piesa are pe ambele fețe urme ale unei tentative de perforare. ICEM 50043.

DNMARC[...]

RIC X, monograma 8?, a. 450–457. [DM]

457–474

Leon

AE4

Passim.

5. AE, 0,22 g, perforată. ICEM 50033.

[...LE-O[...]

RIC X, monograma 1 sau 3 ? [DM]

457–491

Leon sau Zenon?

AE4

Passim.

6. AE, 0,56 g. ICEM 50044.

Tip împărătească, împărat și captiv, împărat cu glob și labarum sau monogramă ?

Atelier ilizibil, a. 457–491?. [DM]

AE4

Passim.

7. AE, 0,28 g, perforată intenționat. ICEM 50035.

Tip împărat cu captiv (Leon) sau împărat cu labarum și glob (Zenon).

Atelier ilizibil, a. 457–491 ?. [DM]

AE4

Passim.

8. AE, 0,24 g, perforată, foarte deteriorată. ICEM 50034.

Tip leu (Leon), sau monogramă (Zenon) ?

[CN] în exergă ?
Constantinopol ?, a. 457–491?. [DM]

491–518

Anastasius

minimus

Passim.

9. AE, 0,64 g, flan turnat, cu două excrescențe provenind de la detașarea din tipar ?; perforată intenționat. ICEM 50038.

Monogramă, [NIC]? în exergă.

MIBE 55b?, Nicomedia, a. 491–518. [DM]

minimus

Passim.

10. AE, 0,46 g, perforată, un mic fragment din flan a fost decupat cu o daltă. ICEM 50040.

Tip monogramă.

Atelier ilizibil, a. 491–518. [DM]

minimus

Passim.

11. AE, 1h, 0,27 g, perforată. ICEM 50036.

[...]ANAST[...]

Tip monogramă.

Atelier ilizibil, a. 491–518. [DM]

474–518

Zenon sau Anastasius?

AE4

Passim.

12. AE, 0,26 g, perforată intenționat, ruptă. ICEM 50039.

Tip monogramă.

Atelier ilizibil, a. 474–518. [DM]

Bibliografie

- Atanasov, G. 1994, *La Vicina médiévale et la forteresse de Nufăru*, Etudes Balkaniques 19, I, 109-124.
- Baraschi, S. 1991, *Unele probleme despre Proslavița*, Peuce 10, 399-409.
- Baraschi, S., Moghior, N. 1979, *Sondajele de la Nufărul-Ilganii de Jos (jud. Tulcea)*, SMMIM 12, 186-192.
- Baraschi, S., Moghior, N. 1980, *Cercetările arheologice de la Nufăru-Ilgani (1979)*, SMMIM 13, 123-134.
- Baraschi, S., Moghior, N. 1981-1982, *Șantierul arheologic Nufăru-Ilgani (1980)*, SMMIM 14-15, 69-82.
- Baraschi, S., Moghior, N. 1983, *Săpăturile de salvare de la Nufăru (1981)*, SMMIM 16, 134-139.
- Baraschi, S., Moghior, N. 1984-1985, *Date noi referitoare la fortificațiile medieval-timpurii din complexul arheologic de la Nufăru-Ilgani, județul Tulcea*, SMMIM 17-18, 144-151.
- Bastien, P. 1988, *Monnaie et donativa au Bas-Empire*, Wetteren.
- Bojkova, B. 1994, *Țirculația na bronzovi moneti v bălgarskite zemi – IV vek*, Numismatika i sfragistika 1-4, 40-75.
- Damian, O., Andonie C. 1997, *Nufăru, jud. Tulcea, CCA, 1983-1992*, București, 61-63, nr.44.
- Damian, O., Andonie, C. 1998, *Cercetările de la Nufăru, jud. Tulcea. Campaniile 1996-1997*, Revista Muzeului Militar Național București, Supliment 4, 27-34.

- Damian, O., Andonie, C., Damian, P., Vasile, M. 2003, *Elemente de fortificație din epocile romano-bizantină și bizantină descoperite la Nufăru, jud. Tulcea*, Buletinul Muzeului Militar Național 1, partea a doua, 67-76.
- Damian, O., Andonie C., Vasile, M. 2000, *Nufăru, jud. Tulcea*, în CCA, *Campania 1999*, Deva, 67-68, nr. 94.
- Damian, O., Andonie, C., Vasile, M. 2003, *Nufăru - despre problemele unui sit arheologic suprapus de o așezare contemporană*, Peuce, S.N. 1 (14), 237-266.
- Damian et alii 2003 - Damian Oana, Andonie C., Damian, P., Vasile, M., Știrbulescu, Christina, *Nufăru, jud. Tulcea*, în CCA, *Campania 2002*, Covasna, 213-216, nr. 128.
- Duncan-Jones, R. P. 1978, *Pay and numbers in Diocletian's army*, Chiron 8, 541-560.
- Iacob, M. 2006, *Două tezaure de monede de bronz din secolul al V-lea*, comunicare susținută la Simpozionul *Monnaies d'or et médailles franco-roumaines de la collection de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine et de l'Institut d'Archéologie*, București.
- Iacob, Mihaela, Poenaru Bordea, Gh. 2000, *Les monnaies des IVe - VIIe siècles découvertes à Argamum (Scythie Mineure)*, Akten XII. *Internationaler Numismatischer Kongress, Berlin 1997*, Behrn Kluge, Bernhard Weisser (ed.), Berlin, 780-792.
- Iacob, M., Velter, A.-M., Mănușu-Adameșteanu, Gh. 2002, *Monede dintr-o colecție particulară din Babadag*, CN 8, 39-57.
- Iliescu, O. 1958, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare (II)*, SCN 2, 1958, 447-463.
- Iordanov, I. 1987, *Dobrudža (491-1092) – selon les données de la numismatique et de la sphragistique*, în *Dobrudža. Etudes ethnoculturelles*, Sofia, 182-207.
- Jones, A. H. M. 1964, *The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, 1-2, Oxford.
- Mănușu-Adameșteanu, Gh. 1996, *Nufăru, jud. Tulcea, B*, în CCA, *Campania 1995*, Brăila, 81-82, nr.96.
- Mănușu-Adameșteanu, Gh. 1998, *Nufăru (jud. Tulcea) - oraș bizantin fortificat la Dunărea de Jos (sec. X-XIII)*, *Arheologia Medievală* 2, 79-86.
- Mănușu-Adameșteanu, Gh. 2001, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București.
- Mănușu-Adameșteanu, Gh., Petac, E. 2002-2003, *Monede romane și bizantine descoperite la Nufăru, jud. Tulcea*, *Pontica* 35-36, 423-432.
- Mitrea, B. 1966, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et Byzantines en Roumanie*, *Dacia*, N. S. 10, 403-414.
- Moisil, C. 1909, *Cetăți romane la Dunărea de Jos*, BCMI 2, 87.
- Moisil, Delia 2007, *Circulație monetară în zona Durostorum în perioada 294-498*, teză de doctorat, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, vol. 1-2.
- Moisil, Delia, Custurea, G. 2006, *Tezaurul descoperit la Târșușor, jud. Constanța*, mss.
- Oberländer-Târnoveanu, E. 1980, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei*, Peuce 8, 499-514.
- Oberländer-Târnoveanu, E. 1998, *Monede antice și bizantine descoperite la Nufăru (jud. Tulcea), păstrate în colecția Muzeului Militar Național*, BSNR 88-89, 1994-1995, 142-143, 1998, 71-106.
- Oberländer-Târnoveanu, E., Opaț, Cristina 1984, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (II)*, Peuce 9, 267-280.

- Ocheșeanu, R. 2006, *Les monnaies en Dobroudja de 270 à 498 (Scythie Mineure, Mésie Seconde)*, Moneta, Wetteren.
- Ocheșeanu, R., Dumitrașcu, A. 1972, *Un tezaur de la Theodosius I, descoperit la Medgidia, Pontica* 5, 537-546.
- Poenaru Bordea, Gh. 1982, *Les Monnaies*, în Suceveanu, Al., *Histria VI. Les thermes romains*, Bucarest, 149-166.
- Poenaru Bordea, Gh., Mitrea, B. 1991, *Découvertes monétaires en Roumanie-1990 (XXXIV)*, Dacia, N.S. 35, 215-228.
- Poenaru Bordea, Gh., Mitrea, B. 1993, *Découvertes monétaires en Roumanie -1992 (XXXVI)*, Dacia, N.S. 37, 307-320.
- Poenaru Bordea, Gh., Mitrea, B. 1995, *Découvertes monétaires en Roumanie - 1993 (XXXVII)*, Dacia, N.S. 38-39, 459-477.
- Poenaru Bordea, Gh. Ocheșeanu, R. 1990, *Tezaurul de monede romane tîrzii descoperit la Beștepe*, în *Pontica* 23, 277-314.
- Poenaru Bordea, Gh., Ocheșeanu, R., Nicolae, E. 1989, *Tezaurul de monede romane tîrzii descoperit la Ulmetum în 1912*, *Pontica* 21-22, 163-186 (= *Le trésor de monnaies du Bas-Empire Romain découvert à Ulmetum*, RIN 90, 1988, 295-328).
- Popescu, A. 1994, *Monede romane și bizantine descoperite la Nufăru (jud. Tulcea)*, în *Rezumatetele comunicărilor*, Al XI-lea Simpozion Național de Numismatică, 19-21 octombrie, Slatina, 13.
- Skeat, T. C. 1964, *Papyri from Panopolis in the Chester Beatty library*, Dublin, Dublin.

Gh. Mănucu-Adameșteanu,
 Muzeul Municipiului București
 Bd. I. C. Brătianu, nr. 2
 Tel. 02- 315 68 58
 manad@pcnet.ro

Oana Damian,
 Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan",
 Str. Henri Coandă, nr. 11,
 sector 1, București,
 oanadamian63@gmail.com

Delia Moisil,
 Muzeul Național de Istorie a României
 Calea Victoriei, nr. 12, sect. 3,
 030026, București

Mihaela Iacob,
 Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea
 Str. 14 Noiembrie, nr. 5
 820009, Tulcea
 iacobm9@yahoo.com

Emanuel Petac
 Biblioteca Academiei Române,
 Cabinetul Numismatic,
 Calea Victoriei, nr. 125
 sect. 1, București
 viorel_petac@yahoo.com